

Zagreb, 2023.

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
AKADEMIJA LIKOVNIH UMJETNOSTI
Odsjek animirani film i nove medije, smjer Novi mediji

Diplomski rad

ROOM FOR MORE

Vjeran Vukašinović

Mentorica: izv. prof. art Ana Hušman

SADRŽAJ

1. UVOD.....	3
2. RE-PROGRAMIRANJE, RE-SET, RE-IMAGINACIJA?	4
3. INDUSTRIJSKO DOBA I KRČENJE DIVLJINE.....	6
4. SYMBIOCEN (CO -LIVING / SU-ŽIVOT).....	9
4.1 Rječnik i jezik novog čovjeka i novog planeta.....	11
4.2 Symbiourbanizam – Otpor mnoštva!	14
5. PROCES MOG UMJETNIČKOG RADA.....	18
6. DNEVNIK KALENDAR.....	22
7. ZAKLJUČAK: REPREZENTACIJA, RAZMIŠLJANJE I ISTRAŽIVANJE BIODIVERZIJE.....	28
8. LITERATURA.....	33

1. UVOD

U vremenu antropocena¹ svaki komad zemlje, svaka vrsta (kapitalocena)², treba biti spremna da služi industriji. Svaka vrsta biti će iskorištena kada u kratkoročnoj utilitarističkoj jednadžbi daje 1, a ne 0. Logika mašine je logika industrije, metaforički rečeno oni koji industriji daju 1 su plodonosni, a koji predstavljaju vrijednost 0 su štetni. Online mreža neprekinuto snima i aktivno obrađuje podatke, izračunava vrijednosti 1 i 0, kolonizira, ubire profit, "vrši genocid", ljudskost i empatija izbačeni su iz izračuna. Godine 2022. s lica zemlje nestala je prašuma veličine Švicarske.

Mišljenja sam da su sveprisutne binarne alternative ograničene na iskoristivost ili neiskoristivost resursa ili podataka. Binarne alternative nisu alternative prirode, već njenog uništenja. Računalni sustav je zatvoren, definiran je još 1931. godine kao automatska mašina. Otac te mašine, Alan Turing, razvio je prvi automatizirani stroj, koji nazivamo univerzalna Turingova mašina, osmišljena u 30-im godinama prošloga stoljeća. Osmišljen je s read/write glavom kako bi se imalo mogućnost zapisati informaciju na traku i kasnije to pročitati. Na principu *read/write* uz pomoć nula i jedinica danas je bazirano 99,9% mašina koje koristimo, gotovo sva današnja računala rade na isti način. Takve automatske mašine danas su sveprisutne i gotovo neophodne za naš svakodnevni život. Samo ono prevedivo u binarni jezik smatramo informacijom ili znanjem, te binarnom logikom uspostavljamo odnos spram ljudi i ne-ljudi, i općenito svijeta oko nas.

Ipak, svijet u kojem živimo analogan je i beskrajan. Ljudsko poimanje ne može obuhvatiti prostranstva svemira, a digitalizacijom informacija obrađen je jedan detalj jednog isječka na mašinski jezik, no prilikom digitalnog kodiranja mnoštvo je izostavljeno i isključeno. Turingova mašina nije svjesna svoje okoline niti je svjesna konteksta u kojem radi. Informacije koje ne mogu ući u sustav za mašinu ne postoje. Turingova mašina na kojoj su izgrađene sve komercijalno korištene mašine djeluje na temelju instrukcija koje su joj zadane, a svrha joj je ostvarivanje korisnosti, ne nužno točnosti. Kad anotatori uče model umjetne agencije da bude točan, model ne provjerava odgovore prema vanjskim izvorima, niti uči što točnost kao koncept jest. Rezultat je model koji daje odgovore da zvuče točno, ali pritom ne postoji garancija da je tekst koji su treneri modela označili kao točan zapravo točan. Podaci koji nisu ubačeni u mašinu ne mogu biti zahvaćeni pa ostaju ignorirani ili nevidljivi. Ovakav oblik obrade podataka oblikuje i naš način na koji razmišljamo o svijetu, a neraskidivo je povezan s ekstrakcijom korisnog od

---

¹ "Otkad je Eugene Stoermer skovao termin koji je zatim popularizirao Paul Crutzen, antropocen obilježava geološki definiran trenutak kad su sile ljudske egzistencije počele prevladavati nad svim drugim biološkim, geološkim, i meteorološkim oblicima i silama, čime je završio holocen." Elizabeth A. Povinelli, *Geontologije: koncept i njegovi teritoriji*, 9, 2021.

² Jason W. Moore tvrdi da bi ono što nazivamo antropocenom trebalo zvati kapitalocenom - zapravo svjedočimo materijalnim uvjetima zadnjih petsto godina kapitalizma. Mooreov koncept "kapitalocena" naglašava važnost kapitalizma kao glavnog uzročnika ekološke krize. Prema njegovom tumačenju, ekonomska logika kapitalizma koja se temelji na stalnom rastu i akumulaciji profita rezultira izrabljivanjem prirodnih resursa i degradacijom okoliša. Moore tvrdi da je kapitalizam u svojoj srži odgovoran za ekonomsku nejednakost, kolonijalizam, iscrpljivanje prirodnih resursa i promjenu klime. Jason W. Moore, *The Capitalocene, Part 1*, 2017.

ne-korisnog materijala, pa tako i vidljivog od nevidljivog. No, koje bi druge oblike mogla imati ljudska percepcija stvarnosti, odnosa prema drugim bićima i okolini u kojoj živimo? Možemo li zamisliti računala ili uređaje (vanjske ili unutarnje) koji nisu stvoreni da ostvare privremenu korist za čovjeka ili industriju, već da nam pomognu kod ostvarivanja suživota i povezivanja s drugim bićima? Da li je naš odnos i komunikaciju s okolinom i planetom moguće reprogramirati? Možemo li zamisliti nešto što je iznad nas samih? Ovaj diplomski rad bavi se tim pitanjima dok sam u umjetničkom radu pokušao istražiti mogućnosti drugačijih uređaja i drugačijih narativa, a kao jedna od glavnih tema koje pokušavam istražiti nametnulo mi se pitanje reprezentacije mnoštva.

2. RE-PROGRAMIRANJE, RE-SET, RE-IMAGINACIJA?

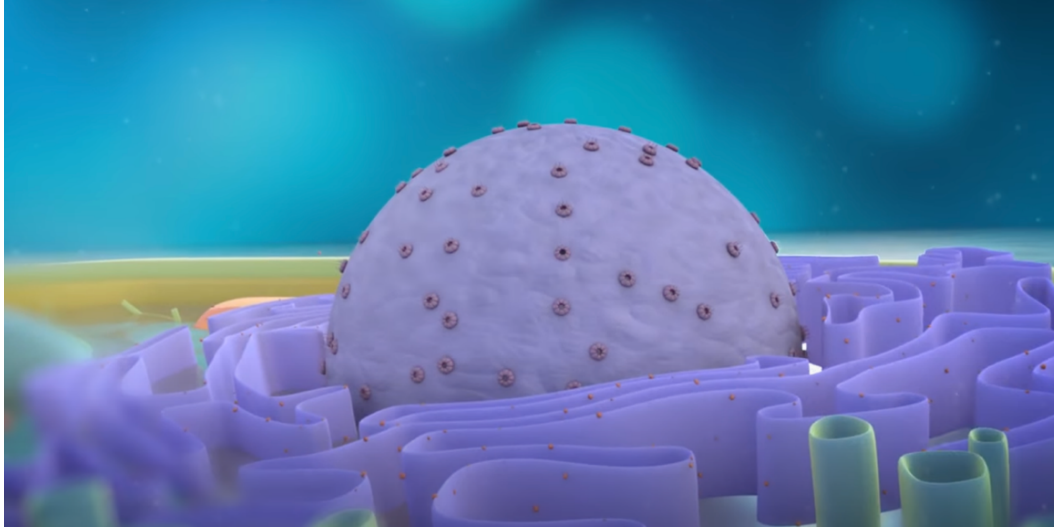
Antropocen je stigao do graničnog prostora u kojem se svijet koji smo poznavali priličnom brzinom poništava i nestaje, a nove konfiguracije novog svijeta još uvijek poprimaju oblik i nisu poznate. Zemljini stari ili drevni obrasci i narativi - svijet drveća, močvara, rijeka, voda, života riba, ptica, kukaca - prisilno se mijenja ili iščezava. Terminom Plantationocene³ Donna Haraway opisuje snažnu štetu nanесenu planetu Zemlji koja je proizvedena industrijom monokulturnih plantažnih praksi. Strojevi 'plantažocena' segmentiraju, obrađuju i iscrpljuju sve s potencijalom resursa dok sve ostalo uništavaju i pretvaraju u beživotnu pustinju. U ovom trenutku velikog i očiglednog gubitka "tla pod nogama" i transformacije, možemo naslutiti i mogućnost radikalne obnove. Radikalnu geološku i biološku obnovu i stvaranje novog imaginarija smatram otporom postojećem sistemu.

Može li se razviti tehnologija kojom ćemo učiti od životinja, biljaka, ili drugih organizama kojima smo okruženi, tehnologija koja će dokinut naše podijele. Bitovi u klasičnom računalu mogu biti 0 ili 1, dok kvantna računala koriste kvantne bitove koji imaju mogućnost da istovremeno predstavljaju više različitih vrijednosti. Možemo li zamisliti tehnologiju integriranu s prirodnim svijetom, koja regenerira prirodu i djeluje usklađeno s drugim bićima, tehnologiju koja percipira bića i nebića po nekoj drugoj osnovi od korisnosti za industriju?

---

³ "In a recorded conversation for *Ethnos* at the University of Aarhus in October, 2014, the participants collectively generated the name Plantationocene for the devastating trans-formation of diverse kinds of human-tended farms, pastures, and forests into extractive and enclosed plantations, relying on slave labor and other forms of exploited, alienated, and usually spatially transported labor." Donna Haraway, *Anthropocene, Capitalocene, Plantationocene, Chthulucene: Making Kin*, 2015., 162.

Slika 1: Nukleus biljne stanice⁴

Ursula Le Guin u SF romanu *The Word for World is Forest*⁵ zamišlja planet Athshe, gdje ljudska kolonija pokušava iskoristiti resurse i uništiti prirodno okruženje tog planeta. Sukob u romanu nastaje između ljudi, koji su kolonizatori, i stanovnika Athshea. Athsheani su pomoću snova povezani s prirodom na dubljoj razini i imaju snažnu svijest o suživotu s okolinom. Kroz snove, oni mogu komunicirati s dušama drveća, biljkama i životinjama te dobiti uvid u prirodu i njezinu mudrost. Snovi im omogućavaju da shvate međusobne veze između svih oblika života i stvore skladan odnos s prirodom, da se međusobno usklade s okolinom i osjete promjene u ekosustavu. Putem snova, oni dobivaju uvide o biljkama, životinjama i općenito o svijetu oko njih. Razvili su i sposobnost komuniciranja s biljkama putem tjelesnih dodira. Oni mogu osjetiti pulsiranje energije biljaka i razmjenjivati informacije s njima. Svijesni su važnosti očuvanja prirodne ravnoteže i poštuju sve oblike života. Oni ne uzimaju više nego što im je potrebno i ne uništavaju prirodu za privremenu korist. Umjesto toga, žive u skladu s prirodnim ciklusima i paze na održavanje ravnoteže između uzimanja i davanja.

Poput Le Guin i francuski filozof Bruno Latour smatra da moramo razmišljati dalje od današnje reprezentacije sadašnjosti života na okruglom planetu, te u svojim djelima poziva na novo učenje kako živjeti na zemlji sa zemljom, i apelira za hitnu izmjenu politika. Moramo razmišljati dalje od naše kratkovidne sadašnjosti o svijetu koji se je promijenio, smatra Latour.⁶ Danas je postalo teško razumjeti kako bi moglo izgledati skladno živjeti na zemlji s bićima o kojima može govoriti samo znanost i tehnologija, a razmišljanja pojedinaca o njima su subjektivna. Na koji način je uopće moguće “re-imaginiranje” sustava, restrukturiranje priče,

---

⁴ Nukleus se može vidjeti kao jezgra u sredini kometa, kao središte atoma ili unutar biljne ćelije. U biologiji stanice jezgra se obično odnosi na strukturu unutar stanice koja sadrži genetske informacije stanice.

⁵ Ursula Le Guin, *Svijet se kaže šuma*, 1980.

⁶ <https://www.arte.tv/en/videos/106738-001-A/interview-with-bruno-latour/>

radikalna izmjena likova i dramaturgije? Binarni je način, kako smo vidjeli, u potpunosti nedostatan i okrutan prema onim za njega nevidljivim entitetima.

Zanimljivo je kako je sam izumitelj automatizirane mašine Alan Turing ponudio i mogućnost mašine koja nije mašina, koja ne misli svijet kroz zadane podatke, u današnjem smislu kroz jedinice i nule, već prikuplja informacije iz prirodnih pojava, računa izvan sebe i komunicira sa svijetom oko sebe. Oko 1950.godine Alan Turing piše vrlo kratko o ideji tzv. Oracle mašini koja bi riješila ograničenja zatvorenog sistema automata i koja bi imala mogućnosti riješavati ne riješive probleme.

Možemo li zamisliti tehnologiju povezanu s prirodnim svijetom, koja potiče bioraznolikost, regenerira prirodu i djeluje usklađeno s drugim bićima? Današnja znanost je fragmentirana i anemična, djeluje bez integriteta ili snage da odgovori na ova pitanja oko suživota mnoštva. Možda upravo umjetnost postaje plodno područje za nove narative budućnosti. Ako se odrekemo imaginacije ostaje nam samo vječno ponavljanje i ponavljanje istoga. No jednom kada otkrijemo da smo samo jedni od korisnika ovog planeta, na red dolaze pitanja poput: kako nastanjujemo ovaj prostor s drugim živim bićima i kako ga s njima dijelimo? Kakve su to građevine koje stvaramo u relaciji s drugim živim bićima? Bruno Latour i Donna Haraway smatraju da upravo umjetničke prakse mogu uvesti nove narative, ponuditi nove reprezentacije kolektivnog u kojima su vidljiva i sudjeluju bića kolektiva.

3. INDUSTRIJSKO DOBA I KRČENJE DIVLJINE

Kontroliranje živog i neživog svijeta potpomoglo je osjećanje čovjekovog uređenja kaosa oko sebe, a novovjeki razvoj tehnologije doveo je do dominacije nad drugim bićima od vremena renesanse na ovamo. Razvoj industrije potvrdio je postepeno odvajanja čovjeka iz biološkog sistema. Već je Aristotel koji se naziva i "ocem znanosti" u djelu *Historia Animalium* napravio hijerarhijski popis grupirajući živa bića od najnižih do najviših, s čovjekom na vrhu tog prikaza. U djelu *De Anime* (O duši) smatra da dušu imaju ona bića koja se mogu kretati i koja imaju osjetila, biljke dakle nemaju dušu. U razdoblju renesanse, intelektualnog i umjetničkog "procvata", čovjek se počinje prikazivati prema simetrijama i proporcijama grčkih bogova, pokušava zadržati centralnu poziciju u svemiru, unatoč Kopernikanskom obratu i spoznaji o ne-centralnom položaju Zemlje unutar sunčevog sustava. O tome kada nastupa antropocen Elisabeth A. Povinelli navodi da ga neki smještaju već na početak neolitske revolucije kada je izumljena poloprivreda dok ga drugi vežu uz eksploziju atomske bombe kao simbolični događaj koji je označio snagu destrukcije ljudskog djelovanja. Drugi vežu antropocen uz industrijsku revoluciju pogonjenu ugljenom.

Pošto je teza o početku antropocena otvorena uzimam si za pravo da se poigram s mišlju da to razdoblje čovjekovog utjecaja počinje progonom drugih vrsta, bilo da se radi o poljoprivrednoj ili industrijskoj revoluciji, u svrhu iskorištavanja resursa ili krčenja ne-resursa (korova).

Krajem 18st. s industrijskom revolucijom i razvojem parnog stroja, započinje i stvaranje prvih industrijskih gradova. Veliki broj ljudi dolazi u gradove kako bi postali radnici, puši se iz visokih dimnjaka, turbine se okreću i proizvode buku, snažni mirisi prirodnih procesa od rađanja do umiranja i raspadanja, šire se javnim prostorom, svugdje je prisutna organska i neugodna međuigra rađanja bića, zemlje, i raspadanja. Grad je trebalo isušiti, počistiti, ekonomično ga organizirati, korov je trebalo iskrčiti.

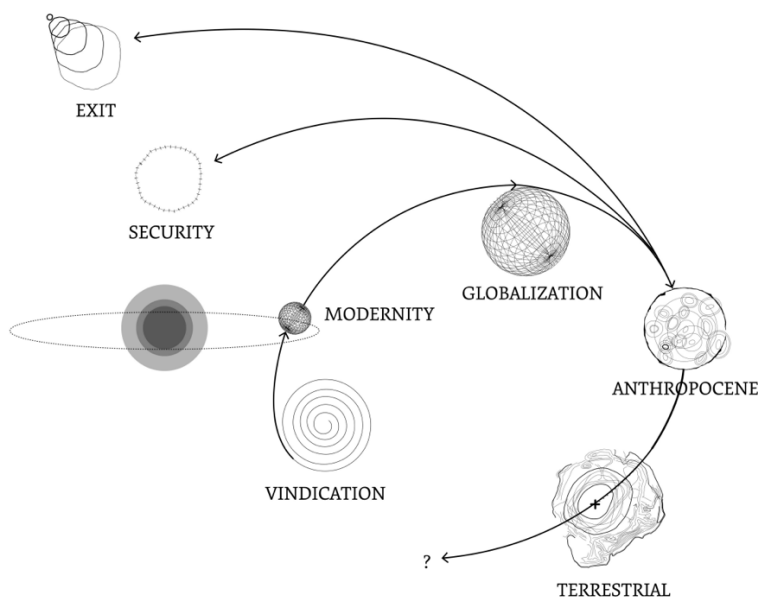
Slika 2: Mark Dion, *The Library for the Birds of New York/The Library for the Birds of Massachusetts*. Rad Mark Diona pokazuje kako svijetu istovremeno dajemo i smisao i besmisao. Prikazuje apsurdnost čovjekove organizacije, arhiviranja i njegove znanstvene samouvjerenosti.

Zemlja je odvojena od atmosfere pločnikom, a da bi se spriječilo širenje smrada i bolesti, osmišljava se podzemni kanalizacijski odvod i dovod vode. Postepeno iz prostora suvremenih industrijaliziranih gradova sistematski su odvojene, utišane ili protjerane druge vrste.

Naša ekonomska, znanstvena i tehnološka evolucija odvela je većinu čovječanstva na put koji smanjuje raznolikost života, kako biološkog tako i kulturnog, u jedan globalizirani, homogeni i međusobno povezani ekonomski i tehnološki sustav stvaranja i protoka kapitala. Poput fikcijskih kolonijalista iz romana Ursule K. Le Guin osvajanje teritorija, krčenje divljine i iskorištavanje resursa, počevši od prvih osvajača i kolonijalista, postao je dominantan i neupitan narativ suvremenog čovjeka.

Kroz razmišljanja o radu na gradskom vrtu, maloj parceli javne gradske površine pitam se o počecima odnosa sa zemljom i bićima koja tamo obitavaju. Mogu li o vrtu razmišljati van ljudske glave ili van glave jednog od tri lika geontomoći?⁷ Postoje li druga vrste inteligencije ili imaginacije, pokušaji drugih ili drugačijih narativa van postojećih? Koliko daleko se moram vratiti, re-setirati, re-interpretirati da bi na malom komadu zemlje pronašao održiv i skladan suživot ili je to još jedna metafora samoregulirajućeg rajskog vrta.

Bruno Latour slikovito opisuje kako u razdoblju antropocene krize letimo nad oštećenim planetom i ne znamo gdje ćemo sletiti. U svom predavanju on predlaže fikcijski planetarijum kao prikaz mogućih smjerova izlaza iz razdoblja antropocena. Latour navodi 7 različitih planeta na koje možemo prizemljiti i na kojima se možemo zateći nakon sumraka ljudske civilizacije u kojem smo se našli.⁸

Slika 3: Dijagram prostorne konfiguracije sedam imaginarnih planeta koje je predložio Bruno Latour, crtež Alexandra Arènes, 2018.

Oni koji se osjećaju prevarenima u planetarnoj globalizaciji, svi koji su izgubili posao i osjećaju da elitistički dio društva ne mari za njih, žele izgraditi zid i živjeti na *Planetu Sigurnost*. Dizajniraju se kuće za preživljavanje kao odgovor na razne prijetnje, bilo da je riječ o ratu, prirodnim katastrofama ili ekonomskom slomu. Za razliku od tog planeta Bruno Latour zamišlja i *Planet Bijeg* na kojemu žive određene privilegirane vrste u odsustvu nekih drugih vrsta. Dok je *planet Globalizacija* smjestio užitke zabave, kupovine i ostale hedonizme potrošača koji se nalaze na društvenim mrežama. Nakon ovih planeta koji prijetе da će jedna drugu uništiti ili implodirati, *planet Terrestrial*, kartografijom i

⁷ Povinelli: Geontomoć je oblik kasnoliberalnog upravljanja, a Pustinja, Animist i Virus predstavljaju oruđa, simptome, likove i dijagnostiku tog oblika upravljanja., 18.

⁸ Bruno Latour, *We don't seem to live on the same planet — A Fictional Planetarium*, Predavanje na Harvardu 2018.

gravitacijom, prikazuje se najbližijim pred-kapitaliziranoj-industrijskoj pra-Zemlji. Rasprostranjen bićima i gust, s ovim planetom Latour ispituje kritičnu zonu — izraz koji označava tanki sloj zemljine kore koja doseže nekoliko kilometara iznad naših glava i ispod naših stopala gdje voda, tlo, stijene, biljke i životinje međusobno djeluju stvarajući potrebne uvjete za život. Unutar ove oмотnice odvija se sav život. Latour želi usmjeriti našu pažnju na tu tanku, krhku opnu kopnenih vrsta, jer ono što stvara okoliš je okupljanje vrsta, a ne apstraktna geografija. Bruno Latour stvarajući ove fiksijske planete govori da ljudi imaju tendenciju prihvaćati reprezentacije svijeta koje im omogućuju da u njemu žive.

U 16.st univerzalno se prihvatilo da je Zemlja okrugla, poput biljarske kugle, pa je razvijen način kretanja trgovine i kolonizacije teritorija te kugle, a pojas biosfere tim je prikazom ostao nevidljiv. Takav prikaz ostavlja malo mogućnosti za razumijevanje problema 6. velikog izumiranja. Latour tu ističe potrebu za razlikovanjem između boravka na Zemlji i boravka u njoj, čime se dokida ta od Aristotela uspostavljena povijesna hijerarhija ljudi odvojenih od prirode, drugim riječima mi jesmo divljaci u divljini. No i otvara jedno neugodno pitanje dogovora oko toga, kao i uspostave susreta ljudi koji u vremenu antropocene krize pribjegavaju različitim reprezentacijama planeta i očito ne dijele isto tlo i istu atmosferu. Za početak možemo se držati za uzemljenu misao francuskih aktivista Zadist koju Latour voli ponoviti "Mi ne branimo prirodu, mi smo priroda koja se brani sama".⁹

4. Symbiocen (co-living / su-život)

Pojam "Symbiocen" izveden je iz znanstvenog termina 19. stoljeća "symbiosis" (simbioza) koji je izveden iz Grčkog Sumbiosis (živjeti zajedno), sumbios (companion), bios (life) i cene (period).¹⁰ Lynn Margulis i njen znanstveni rad na području mikrobiologije u kojem ona predlaže tezu značaja simbioze koja je godinama bila akademski ignorirana ključan je za otkriće simbiogeneze u evoluciji.¹¹

Pčele su po znanstvenim saznanjima potaknule raznobojnost cvijeća kako bi na sebe privuklo te male oprašivače od goleme važnosti za ekosistem. Možemo li zamisliti veće ljudske zajednice u kojima je čovjek uspio postići održivost i suradnju s drugim vrstama? Kako npr. korporacije potiču bio-raznolikosti kao što to rade pčele?

---

⁹ Latour, Bruno. *Down To Earth: Politics in the New Climatic Regime*. 2018., 64.

¹⁰ Simbioza (iz grčkog συμβίωσις, symbíōsis, "življenje zajedno", od σύν, sýn, "zajedno", i βίωσις, bíōsis, "život") je bilo koja vrsta bliske i dugoročne biološke interakcije između dva biološka organizma različitih vrsta, nazvana simbiontima, bilo da je mutualistička, komensalistička ili parazitska.

¹¹ Lynn Margulis, *Symbiosis in cell evolution: life and its environment on the early Earth*, 198.

Slika 4: Pierre Huyghe, *Untitled (Liegender Frauenakt)*, 2012, beton, košnica i pčele.

Je li čovjek anti-pčela u smislu da je sklon sudjelovanju u velikoj zajednici i njenom progresu, ali da pri tome ne uspijeva balansirati s okolinom i da destruiira sve druge vrste pa tako i svoju vlastitu? Možemo li učiti od životinjskih vrsta koje surađuju sa svojom okolinom i aktivno joj doprinose? Dabrovi svojim 'graditeljskim' djelovanjem mogu povećati bioraznolikost za 10-20%. Oni ruše komade drveća, blokiraju rijeke i grade kanale u močvarama, sve kako bi prenosili trupce, te tako svojim 'arhitektonskim' radom poplavljuju terene i stvaraju otvore u šumama kojima se dovodi svjetlost, pa se tako povećava bioraznolikost. Dabrovi su danas jedna od ugroženih vrsta jer im je isušivanje močvarnih područja narušilo opstanak.

Također mnoge vrste mrava aktivno uzgajaju lisne uši i gljivice i tako u simbiotskoj vezi pomažu graditi gljivične mreže ispod zemlje, što povećava dostupnost hranjivih tvari za biljke.

Koja je razlika između pčele, mrava ili dabra i čovjeka? Da li je moguće decentraliziranje čovjeka koji se, kako komentira Donna Haraway, voli osjećati poput grčkog boga?¹² Tko smo to mi, pita se Haraway?

Kada Haraway postavlja pitanje "Tko smo mi?", ona zapravo postavlja pitanje o prirodi našeg postojanja i našeg identiteta u suvremenom svijetu. Ona dovodi u pitanje binarno razdvajanje između ljudi i ostalih oblika života, te izaziva tradicionalna shvaćanja čovjeka kao neovisnog, samostalnog entiteta.

---

¹² Donna Haraway, *Story telling for earthly survival*, dokumentarni film, 2016.

“Spinoza je odbio dodijeliti bilo koje zakone ljudskoj prirodi koji bi se razlikovali od zakona prirode u cjelini. Donna Haraway nastavlja Spinozin projekt u naše vrijeme kada inzistira da uklonimo prepreke između čovjeka, životinje i stroja. Ako želimo zamisliti Čovjeka kao odvojenoga od prirode, onda Čovjek ne postoji. To priznanje je upravo smrt Čovjeka”¹³

U svom radu, Haraway propituje granice između ljudi, životinja i strojeva te naglašava složenost i povezanost među svim oblicima života. Ona ističe važnost razumijevanja da smo kao ljudi, uvijek već uključeni u mrežu odnosa i interakcija s drugim bićima i tehnologijom. Stoga se, pitanje "Tko smo mi?" postavlja u kontekstu razumijevanja našeg mjesta i uloge u svijetu koji je duboko isprepleten i u međuovisnosti sa širim ekosustavom. Haraway također potiče na razmišljanje o tome kako tehnologija oblikuje našu percepciju svijeta i utječe na način na koji shvaćamo sebe. Kako propitujemo to što smatramo da jesmo?

4.1 Rječnik i jezik novog čovjeka i novog planeta

Možemo reći da je prostor ljudskog narativa sužen i da je vokabular ograničen monokulturnim antropocenskim modelom čovjekovog djelovanja. Da bi novi narativi bili mogući potreban je novi jezik, nova misaona logika, novi imaginarij. Što bi se moglo dogoditi ako odbijemo ići putem onog najmanjeg mogućeg otpora i umjesto toga istražujemo zabačene, odbačene puteve svijesti i imaginacije? Postoji li prostor ili uređaj za aktiviranje i korištenje desne hemisfere mozga, prostor za korištenje vizualizacije osjećaja, za maštu, holističko razmišljanje, intuiciju, empatiju, komunikaciju s drugim vrstama, neverbalne znakove, sanjarenje. itd. Možemo li zamisliti mašine ili uređaje koje potiču takvu aktivnost mozga?

Hilma af Klint bila je švedska umjetnica i mistik čije se slike smatraju jednim od prvih apstraktnih djela poznatim u zapadnoj povijesti umjetnosti. Ona je stvorila vizualni jezik koji je nastao iz njene potrage za nečim što je van ljudskog iskustva. Eksperimentirala je s pisanjem i crtanjem vođenim nesvjesnim, desetljećima prije nadrealista. Opisana je kao mistik i medij, vodila je seanse i komunicirala s duhovima. Bila je strastvena botaničarka, formalno obrazovana u prirodnim znanostima te je imala veliko znanje o svim svjetskim religijama. Klint je bila manje zainteresirana za estetsko iskustvo. Više ju je zanimala potraga za novim znanjem, artikulacijom stvarnosti ispod površine vidljivog.

---

¹³ Michael Hardt & Antonio Negri: *Imperij*, 87, 2003.

Slika 5: Hilma af Klint, De tio största, nr 7, Mannaåldern, grupp IV, 1907.

Potrebu za novim jezikom kojim bi opisali moguće ili sadašnja stanja s filozofskog aspekta razmatra između ostalih i Glenn Albrecht. Glenn Albrecht razmatra stanje uznemirenosti u kojem se je budio zabrinut za požare, da bi mu 6 mjeseci kasnije požar umalo uništio dom. Da bi izrazio nova stanja novog svijeta, Glenn Albrecht osmišljava neologizme kako bi jezik mogao pratiti velike promjene u okolišu. Pa je tako skovao termin **Solastalgia** koji opisuje nove emocije novog svijeta u kojem se nalazimo. Za razliku od nostalgije – melankolije, ili čežnje za domom koju pojedinci doživljavaju kada su odvojeni od voljenog doma, solastalgija je tragičan osjećaj koji proizvode snažne promjene okoliša koje su nastale ljudskim djelovanjem i koje negativno utječu na ljude. Nedostatak pitke vode, velike količine plastike i strah od plastike, sve je češći osjećaj “climate anxiety” posebno kod djece, užas posjećene šume, velike suše, oluje, požari i ostalo.

“Ponekad se čini da se ta priča približava svom kraju. Hajde da više ne pričamo priče uopće, neki od nas ovdje među divljom zobi, usred tuđeg kukuruza, misle da bismo trebali početi pričati drugačiju vrstu priče, koju ljudi možda mogu nastaviti kada završi ona stara. Možda. Problem je što smo svi dopustili da postanemo dio ubilačke priče i tako bismo mogli završiti zajedno s njom. Stoga, s nekim osjećajem hitnosti, tražim prirodu, temu, riječi druge priče, one neispričane, životne priče.”¹⁴

¹⁴ “It sometimes seems that that story is approaching its end. Lets there be no more telling of stories at all, some of us out here in the wild oats, amid the alien corn, think we’d better start telling another kind, which maybe people can go on with when the old one’s

Kako sam djetinstvo proveo na selu, blisko povezan i u cjelodnevnom kontaktu sa šumom i poljskim biljem, u životu u gradu osjetio sam nešto što bih nazvao *Simbiočežnjom* (*Symbiolonging*). Čežnjom za ponovnom uspostavom zajedničkog osjetilnog jezika i stvaranja međuodnosa s vrstama, ljudskih i neljudskih, organizama i krajolika. Botaničar Stefano Mancuso zastupnik inteligencije bilja govori o kompleksnim načinima komunikacije bilja između svoje vrste, sa drugim vrstama bilja, ili sa životinjama, o njihovom vokabularu u kojem svaka pojedinačna molekula nosi određeno značenje.¹⁵

Sama ideja o tome da sve živo komunicira nije nepoznata ni čudna u svijetu autohtonih ljudskih zajednica. Indijanski su vračevi sjevernoameričkih plemena algonquianskog jezika (Cree, Ojibwa, Blackfoot, Cheyenne, Mi'kmaq, Arapaho, and Fox-Sauk-Kickapoo) uvijek tvrdili da mogu "razgovarati" s drvećem, jer za razliku od Aristotela oni su tvrdili da biljke (kao i životinje, geografske karakteristike i vremenski uvijeti) imaju svog manitua (duha)¹⁶.

Naš odnos s pticama pjevicama i slušanje njihovog pjeva razvija se milijunima godina. Koliko znamo, u jednom trenutku, prije nekoliko stotina milijuna godina, mala bića, preci cvrčaka, počeli su svirati, Zemlja je počela pjevati. Danas pretpostavljamo da gotovo sve što živi proizvodi zvuk, čak i kornjače za koje se je mislilo da ne registriraju pa tako ni komuniciraju sa zvukom, proizvedu ipak minimalan zvuk u razdoblju parenja. Sve što postoji na Zemlji međusobno komunicira. Biljke osluškiju zvuk kiše i reagiraju na taj zvuk bio-kemijski. Dakle svi čujemo zvuk kiše, pa kako slušamo zajedno dok živimo zajedno?

Da li osjećaj nedostatka zvuka kompenziramo tehnološkim okruženjem i da li našu simbiočežnju umiruje reprodukcija zvuka vrsta koje su osuđene na kraj svoje povijesti. Moramo li zvukove izumrlih vrsta arhivirati i slušati ih sa vrstama koje su među nama? Bio akustika nudi nove dokaze koliko je život na Zemlji povezan sa zvukovima i kako se čini da ne postoji živo biće koje ne proizvodi ili percipira zvuk da bi komuniciralo. Čak i kornjače povremeno proizvode zvuk i tim zvukom nešto komuniciraju. Čak i planet proizvodi zvuk, moguće ga je čuti, u okolini bez zvučnog zagađenja.

---

finished. Maybe. The trouble is, we've all let ourselves become part of the killer story, and so we may get finished along with it. Hence it is with a certain feeling of urgency that I seek the nature, subject, words of the other story, the untold one, the life story. ". Ursula le Guin, *The Carrier bag theory of fiction*, <https://stillmoving.org/resources/the-carrier-bag-theory-of-fiction>

¹⁵ Mancuso, Stefano. *The Roots of Plant Intelligence.*, 2010.

[http://www.ted.com/talks/stefano_mancuso_the_roots_of_plant_intelligence.](http://www.ted.com/talks/stefano_mancuso_the_roots_of_plant_intelligence)

¹⁶ <https://www.britannica.com/topic/manitou-North-American-Indian-religion>

4.2. Symbiourbanizam – Otpor mnoštva!

Suvremeni gradovi su betonska monokulturna carstva koja organiziraju dvodimenzionalni ekrani dizajnirani da ispune vidno polje, dok životni prostori usljed ekonomiziranja postaju sve manji. Ljudi su odvojeni fizičkim ili virtualnim pregradama od svojih bližnjih, od svoje zajednice, od svoje prirode i od viševrsnog mnoštva. Kvadratne strukture i pravi uglovi stvaraju iluziju reda, štite nas od "kaosa" i prikrivaju pravo stanje kapitalističke otimačine koja nas okružuje. Kaos je ono što se ljudskom oku čini neuređeno, nad čime nemamo kontrolu, pregled i razumijevanje. Slično tome kako je i korov ona biljka za koju ne znamo koja joj je svrha i čemu "služi" pa ju čovjek čupa ili zaljeva pesticidima iz organiziranog prostora vrta. Čovjek je pristao na parcelaciju, pravokutnu organizaciju urbanizma, stanovanja, ekonomizaciju kretanja, na proizvodnju i dobivanje vremena, na što veću proizvodnju, motorizaciju, brisanje različitosti, utilitarizaciju. Sve za šaku tehnološkog otpada.

Think we must. We must think – Kaže Donna Haraway.¹⁷

Jednostavno moramo promijeniti priču. Danas kada živimo na ruševinama jedne civilizacije smatram da trebamo obnoviti razmišljanje o utopijskom urbanizmu kao prostoru urbanog prostora koji omogućava skladan život viševrsne zajednice, povezanost i suradnju među njima, ljudskih i ne-ljudskih vrsta. Gajenje viševrsnih zajednica predstavlja otpor postojećem stanju. Sistem koji u industrijalizirani ili post-industrijalizirani prostor dodaje biljne i životinjske vrste! Ili barem pružanje otpora malim gestama dekolonizacije, malim re-programiranjima prostora oduzetog ne-ljudskim kao i ljudskim vrstama. Reprogramiranjem strojeva koji tim kvadratnim carstvima služe.

Agnes Denes, konceptualna umjetnica, koja je pionir *land ili environmental arta*, u svojim radovima propituje utjecaj čovjeka na život na zemlji i postavlja pitanja o čovjekovom odnosu s planetom. Umjetnički rad "Wheatfield" izveden je u financijskom središtu New Yorka, na mjestu koje je tada bilo napušteno skladište i zemljište. Agnes Denes transformirala je to područje tako što je ručno posadila 2 hektara pšenice, ukupno 1,000,000 biljaka, stvarajući ogromno polje. Ona postavlja pitanje o izrabljivanju prirodnih resursa, kontrastirajući prirodu s urbanim okruženjem financijskog distrikta.

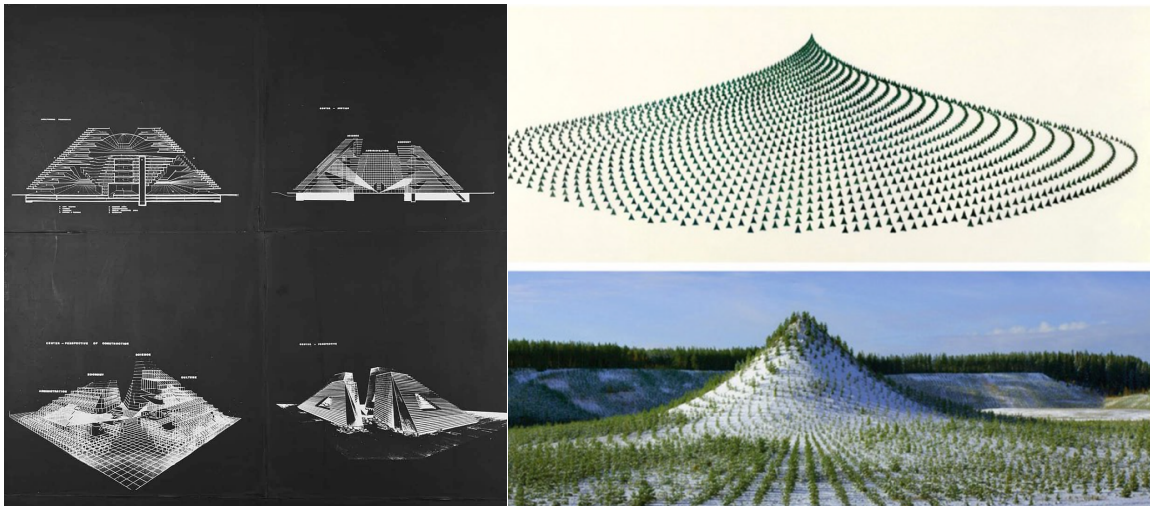
---

¹⁷ Haraway, Donna J.: *Staying with the Trouble : Making Kin in the Chthulucene, Tentacular thinking*, 36.

Slika 6: Agnes Denes, stoji usred svog rada 1982., "Wheatfield — A Confrontation," na Lower Manhattan.

Globalni kapitalizam je učinio iscrpljivanje resursa tako brzim, praktičnim i bez prepreka da nam je nužno potrebno djelovanje i razmišljanje koje se ne uklapa u vladajuću kapitalističku kulturu.

Slika 7: Vjenceslav Richter prikaz iz "Sinturbanizam"; Slika 8: Agnes Denes "Tree Mountain – a living time capsule". Prva i to budućnosna djevičanska šuma koja je započeta radom ljudi i ostavljena prirodnom procesu u narednih 400 godina.

Šezdesetih godina Vjenceslav Richter, baveći se problemom urbanizma, razvija vizionarski projekt Sinturbanizam - sintezni urbanizam - koji svojom organizacijom radikalno mijenja životni prostor. Sinturbanizam jedan je primjer utopijskog prijedloga grada koji bi se sastojao od više polifunkcionalnih urbanih struktura. Prvu verziju projekta objavljuje u istoimenoj knjizi 1964., a tijekom godina ju razrađuje pod imenom Heliopolis.

Možemo li zamisliti grad u kojem je isprepletena neuredna zajednica različitih bića, mirisa, razumijevanja za organizam i organizaciju drugoga, za mogućnosti ne-verbalnih jezika, za uvažavanje raznovrsnih konteksta trajanja i postojanja, običaja, različita shvaćanja, ne-ljudske logike i ne-ljudskog vremena, različite inteligencije. U imaginarnom gradu ili nekom novom prostoru koji omogućava iskustva susreta, nudi se prostor za razmjenu drugačijih inteligencija i potiče na različite vrste suradnje. Razumijevanje i komunikacija s drugim vrstama biljnim, životinjskim ili duhovnim smatra se vještinom i znanjem. Takav grad vrednuje sve vrste znanja, ne samo ona digitalizirana.

Kako dolazimo tamo odavde, kako takav imaginarni grad postaje realan?

Upoznavanje s "tehnologijom" prirode koja je zaboravljena ili napuštena? Sustavni izlazak iz komfor zone, radionice susreta s drugim vrstama? Umrežavanje pojedinaca koji su svjesni fundamentalno krive organizacije. Korištenje novog ne-verbalnog jezika - zvučni ili vizualni signal viševrsne strukture.

Antropologinja Anna Tsing u svom djelu *The Mushroom at the End of the World* baveći se matsutaka gljivom koja pokazuje otpornost preživljavanja u narušenom postindustrijskom okolišu daje primjer jedinstvenog svijeta preklapanja života matsutake gljive, borova i ljudi. Suradnja gljive matsutake i borove šuma stara je 50 milijuna godina, a narušena je industrijskim iskorištavanjem šuma. Gljiva matsutake sakuplja nutrijente iz stijene ili pijeska i kiselinom lomi stijenu i pijesak te oslobađa nutrijente za zajednički rast gljive i bora. Gljiva štiti bor i od štetnih metala i od drugih gljiva koje jedu njegovo korijenje, a zauzvrat, bor štiti gljivine mikorize i prilagođava oblik svog korijena gljivi. Anna Tsing opisuje i priču o grupama ljudi koji obnavljaju šumu i nadaju se da bi se gljive mogle ponovno pojaviti i vratiti u šumu. Prati berače dok traže gljive, trgovce koji ih kupuju i prodaju, i japanske potrošače koji ih posebno cijene i daruju drugima kao poklon. Gljive Matsutake na kapitalističkim ruševinama postepeno grade svijet preklapajućih života u kojem su viševrsna transformacija i udruživanja, još uvijek moguća.

"No, šuma zahtijeva kontinuirani rad, ne kako bi je pretvorili u vrt, već kako bi je održali otvorenom i dostupnom za niz vrsta."¹⁸

Mnoštvo (multitude) je pojam koji datira iz antike da označi skupinu koja se ne može svrstati ni u jednu kategoriju, osim zbog njihove činjenice zajedničkog postojanja. Pojam je u ušao u diskurs političke filozofije Machiavellia, Hobbesa, a posebno Spinoze. Mnoštvo je koncept populacije koja nije sklopila društveni ugovor sa suverenim političkim tijelom, tako da pojedinci zadržavaju sposobnost političkog samoodređenja. Spinoza razmatra ontološki koncept mnoštva (multitude) i ideje pluralnog individualiteta. Za Hobbesa mnoštvo je bilo rulja koja je trebala sklopiti društveni ugovor s monarhom, pretvarajući se tako iz mnoštva u narod.

---

¹⁸ Anna L. Tsing: *The Mushroom at the end of the world*, 286, 2015.

Odnedavno se taj pojam koristi upravo kao novi model otpora protiv globalnih sustava moći, kako ga opisuju i koriste politički teoretičari Antonio Negri i Michael Hardt, čiji se rad naziva i neo-Spinozijanski ili tzv. Spinozistički marksizam. Autori djela *Imperij* tvrde kako razvoj kapitalizma nužno proizvodi uvijete svog vlastitog urušavanja, a Spinozinu Etiku koriste kao ontološko mjesto otpora hegemonijskom sistemu moći.

“Spinozin prvenstveni cilj je ontološki razvoj jedinstva istinskoga znanja i moćnoga tijela zajedno s apsolutnom izgradnjom jedinstvene i kolektivne imanentnosti. (...) Kao što Spinoza kaže, ako jednostavno odsijechemo tiransku glavu od društvenog tijela, ostat će nam unakaženo mrtvo tijelo društva. Mi trebamo stvoriti novo društveno tijelo, a to je projekt koji ide dosta dalje od odbijanja. Naš način bijega, naš egzodus mora biti konstitutivan i stvoriti stvarnu alternativu. Pored samog odbijanja, ili kao dio toga odbijanja, moramo također izgraditi novi način života, a iznad svega novu zajednicu.”¹⁹

No Spinozina filozofska misao je kompleksna pa se tako i *Etika* smatra ambivalentnim djelom koje zahvaća univerzalnost života a isto tako moguće je reći i da je knjiga s uputama – pokušaj stvaranja plana za život u kojem se vrlo jednostavno i jasno definira da su radost i tuga prijelazi iz jednog stanja u drugo i gdje Spinoza naglašava važnost akumuliranja više radosnih afekata i življenja vođenog razumom, te da je *Etika* narativ o prijelazu od nesavršenosti do savršenstva.

Propast ili ruševina jednog društveno političkog uređenja može nas dovesti u stanje paralize. Nije lako stvoriti novi imaginarij tamo gdje svjedočimo uništenju kritične zone planeta. Međutim kako kaže A.Tsing još uvijek je moguće društvo, ljudsko i neljudsko. Još uvijek možemo istraživati korovom zarasle rubove opustošenih krajolika - rubove napuštenih plantaža resursa. Korovi su kaže Tsing “prazna mjesta” u narativima napretka, često ocjenjena kao bezvrijedna, bezvrijedna za strojeve kojima ne govori njihov miris, tekstura, boja, oblik, korijen, stabljika ili plod.

---

¹⁹ Michael Hardt & Antonio Negri: *Imperij*, 2003., 161, 176.

5. PROCES MOG UMJETNIČKOG RADA

Kako bi upoznao mogućnosti bioraznolikosti istražujem "mnoštva" kroz rad na svom urbanom vrtu. Pritom mi je prva inspiracija ne-djelatna ili „ne-čini ništa“ (*do-nothing garden*) metoda poljoprivrede ili obrađivanja zemlje, japanskog poljoprivrednika, genetičara i jednog od najznačajnijih japanskih filozofa Masanobu Fukuoka. On je kroz godine prakse sve više odbacivao uplitanje u prirodne procese.

Slika 9: Masanobu Fukuoka: *Revolucija jedne slamke*

Četvrtina se ostavlja na polju. Ne kopati, ne kultivirati, ne uništavati korov, ne ovisiti o kemikalijama. Sjeme pada na zemlju i ciklus se nastavlja. Fukuoka je tek nakon više od dvadeset godina svog rada počeo dobivati pozitivne rezultate bioraznolikosti koje objedinjuje u svom manifestnom djelu "Revolucija jedne slamke", 1995. Ova knjiga poznata je i kao "zen i umjetnost uzgoja" ili "zelena knjiga" bilo da se njena primjenjivost u stvarnom životu tumači kao udžbenik ili kao pak alegorija raja. Fukuoka kritizira potrošačku kulturu i zastupa generalni zaokret i napuštanje industrijske poljoprivrede. Cilj njegovog prirodnog poljodjeljstva nije usmjereno višoj produktivnosti ili učinkovitosti već razvijanju bića.

Utjecaj, na komadiću zemlje na kojem radim, pokušavam svesti na djelovanje prirodnih sila, razbacivati sjeme kao što bi to učinio vjetar, malo prekriti sa sijenom kako bi ih sačuvao od raznih 'gladnih usta' dok ne dođu u kontakt s vodom, zemljom i suncem, i pripaziti ih od puževa.

Masanobu Fukuoka svoju potragu za preobrazbom suhe sjemenke u živu biljku, pojedinca u prirodnu cjelinu, tražio je čitav svoj život oponašajući postupke prirode i učeći od nje. Ne-djelatan postupak ima cilj nasuprotan proizvodnji, povećati bio-raznolikost odnosno smanjiti plantažnu monokulturnost. Fukuoka se tako vraća u razdoblje prije izuma poljoprivredne industrije, kada su sakupljači radili do 15 sati tjedno, i prema tekstu Ursule Le Guin *The Carrier bag theory of fiction*, imali sasvim ugodan i ispunjen život.

U vrtu primijećujem određene dominantne vrste, poput puzave dobričice, stanište višnje narasle iz bačenih koštica, orah, kao i one ne toliko rasprostranjene vrste poput drveta šljive, drva bazge, gloga, marelice, dva grma ruže. Tu je još i korov poput koprive, maslačka, djeteline, tratinčice i slavice. Vrt je stanište i mnogim insektima od kojih su najuočljiviji komarci. Viđao sam i ježeve, a budući da je dio "vrta" zarastao i mračan u ljetnom razdoblju u predvečerje se može vidjeti za gradski prostor rijetka i ugrožena zajednica krijesnica. Razmatram pitanje autohtonih i uvezenih vrsta, mogućnost pojave invazivne vrste. Zapisujem bitna događanja vezana uz vrtlarenje u svoj mjesečni kalendar.

Slika 10: Puzava dobričica iz mog urbanog vrta, Zagreb, veljača, 2023.

Uz "ne-djelatni" pristup uzgoju konzultiram se i s knjižicom *Mjesečev kalendar* koja sadrži informacije o ciklusima biljaka naših krajeva, te se vodim filozofijom "živjeti sa" i "ostati s nevoljom (*staying with trouble*)" Donne Haraway. Haraway naglašava važnost ostajanja angažiranim oko problema i neizvjesnosti s kojima se suočavamo u krizi čovječanstva, umjesto traženja jednostavnih rješenja ili izbjegavanja suočavanja s problemima. Ona promovira ideju stvaranja neobičnih veza između različitih entiteta i prepoznavanja njihovih međusobnih kvaliteta. Ističe važnost imaginacije i pripovijedanja alternativnih priča koje mogu prevladati dominantne paradigme nasilja i podčinjenosti. Poziva nas na stvaranje priča koje slave

različitost, suradnju i solidarnost, koje promiču međusobnu podršku i povezanost između ljudi, životinja, biljaka i tehnologije. Potiče nas da zamislimo drugačije načine življenja i zajednice.

Moj smjer je stvaranje prostora za suradnju, najprije mentalnim pokušajem izbrisati binarne podjele na korisne i nekorisne, kao vrijedne i bezvrijedne. Pokušao sam biljkama čitati ulomke iz različitih knjiga. Odlučujem da ću isprobati predaje o poticanju rasta bilja kojem se pjeva ili svira. Isprobavam tehnologijom kreirati malo "kazalište" koje će pozitivno utjecati na njih. Tokom zime prikupljao sam sjemenke od prijatelja ili poznanika, neke vadim iz povrća, bilježim njihove teksture, oblike i dimenzije, „opipavam“ sjemenke i njihov potencijal života, ne znajući ništa o tome što je točno život i kako zapravo nastaje. Prisjećam se knjige Anastasia Vladimira Megrea koji odlazi u sibirsku tajgu 1995. godine gdje je svjedočio fenomenima povezanim sa svetim stablima 'zvonećih cedrova'.²⁰ Proveo je tri dana sa ženom po imenu Anastasia koja živi u divljini i koja je s njim podijelila svoj pogled na različite teme kao što su vrtlarstvo, odgoj, liječenje, priroda, seksualnost, itd. Posebno je upečatljivo kada Anastasia naglašava važnost pristupa sjemenu s ljubavlju i poštovanjem. Vjeruje da biljke imaju široku svijest i da pozitivne emocije i namjere mogu pozitivno utjecati na njihov rast i razvoj.

"Svako sjeme koje posadite u sebi sadrži ogromnu količinu informacija o Svemiru. Ništa stvoreno ljudskim rukama ne može se usporediti s ovim informacijama ni po veličini ni po točnosti. Pomoću tih podataka, sjeme zna točno vrijeme, do milisekunde, kada će oživjeti, rasti - koje sokove treba uzeti iz Zemlje, kako koristiti zrake nebeskih tijela - Sunca, Mjeseca i zvijezda, u što će izrasti, kakvo će voće donijeti. (...) Prije sadnje, stavite u usta jedno ili više malih sjemenki, držite ih u ustima, ispod jezika, najmanje devet minuta."²¹

Uzimam sjemenke i stavljam ih u usta, držim ih u ustima 9 minuta. Informacije se prenose, držim ih u dlanovima i zatim ih stavljam u zemlju.

---

²⁰ Vladimir Megre: *Anastasia*, 2008.

²¹ "Every seed you plant contains within itself an enormous amount of information about the Universe. (...) "Before planting, put into your mouth one or more little seeds, hold them in your mouth, under the tongue, for at least nine minutes." Vladimir Magre: *Anastasia - The Ringing Cedars series, book 1*, 2008.

Slika 11: Song Dong, *Doing Nothing Garden*, Documenta 13.

Hodanjem u krug obilježavam prostor u koji ću samo dodavati nove vrste, i uviđam da postepeno odustajem od radikalnog do-nothing koncepta kojem je također u konceptualnom smislu težio M. Fukuoka. Postavljam si pitanje balansa unutar mnoštva i raznolikosti vrsta.

Prostor reprezentacije mnoštva oslonit ću na promišljanje bioraznolikosti kroz filozofiju i praksu Fukuoke, kao i na promišljanje Donne Haraway, o brizi među vrstama i razmišljanju-sa drugima, kao o jedinstvenom cjelovitom međusobno povezanom organizmu pod nazivom Gaia. James Lovelock i Lynn Margulis opisuju koncept Gaia - Zemlja kao samoregulirajući sustav sastavljen od složenih dijelova koji neprestano utječu i reguliraju jedni na druge, zemaljsko kao hibridni prostor u koji je i čovječanstvo uklopljeno.²²

“Earth/Gaia is maker and destroyer, not resource to be exploited or ward to be protected or nursing mother promising nourishment. Gaia is not a person but complex systemic phenomena that compose a living planet.”²³

---

²² James Lovelock: *Gaia, a new look at life on earth*, 2000.

²³ Donna Haraway: *Anthropocene, Capitalocene, Plantationocene, Chthulucene: Tentacular thinking*, 43.

6. DNEVNIK KALENDAR

Prosinac, 2022.

“Priprema se teren za proljetnu sadnju. Može se zasaditi na gredici udika (ili lopočina) koja cvijeta zimi”

“Kako bi privukli ptice u vlastiti vrt i pružili im podršku u teškom razdoblju osim što im ponudimo zaklon preko nastambi ili polaganjem umjetnih gnijezda u koja se mogu skloniti, stavlja im se na raspolaganje hrana u formi zrna koje može biti ostavljeno na gomilici, ne u blizini vode (ili mačaka). Mjesto sigurno od miševa i mačaka, i pogodno za zaustavljanje ptica i za njihovo fotografiranje. Mora se znati da ako započnete morate i nastaviti sa hranjenjem tijekom cijele zime, budući da će se ptica vraćati u potrazi za “obećanom” hranom.”²⁴

Nisam se odlučio za zimsku sadnju. Radije razmišljam o zimi i izradi zaklona, nastambe. Za početak izgradio sam kućicu za ptice, i ostavio na predvorju kućice šaku suncokretovih sjemenki. Dok postavljam kućicu na drvo skupina vrana kruži oko mene i protestiraju graktanjem.

Slika 12: Prosinac: postavljena kućica za ptice

Ostavljam sjemenke ispred kućice, posjećujem povremeno. Za vrijeme zimskog ciklusa kada zemlja miruje treba li i čovjek mirovati? Upitao sam prijatelje i članove permakulturnih grupa za sjemenke. Mnogi mi se javljaju i šalju mi sjemenke poštom. Sjemenke putuju i prenose informacije, doživljaje, iskustva. Može li se razmišljati o prirodi kao što se razmišlja o

---

²⁴ Del Fabro, Adriano: Mjesečev calendar, 2004.

tehnologiji, i obratno, zamisliti prirodu kao divovsko računalo, sjeme kao memorijske kartice. Kako se u sjeme polaže ili iz njega iščitava informacija? Razgovorom? Slinom? Frekvencijom?

Kraj prosinca obilježile su visoke temperature i naglo zatopljenje.

Siječanj, 2023.

Počeo je s dnevnim temperaturama iznad 15 stupnjeva. Zatim 2 tjedna kiše, kratko razdoblje visoke dnevne temperature od preko 12 stupnjeva tokom noći pada do nule. Kraj trećeg tjedna pada snijeg, na Sljemenu ima snijega, u gorju dosta, u Zagrebu kiša. Po noći malo ispod nule.

U vrtu je poplavilo od Save. U kućicu za ptice nitko nije uselio. Čini se da se graktanje vrana pomaknulo iz tog područja, za sunčanih dana može se čuti raznovrsno cvrkutanje.

Slika 13: Siječanj: poplava u vrtu.

Veljača, 2023.

Radim na glinenim kuglicama M. Fukoke. Uzmem nekoliko raznovrsnih sjemenki i zamotam ih u ovojnicu od gline, ostavljam da stoje i da se osuše.

Slika 14: Seedballs – glinene kuglice.

Razmišljam o napatku Fukuoake da sjemenke treba bacati kao što bi to priroda radila: nepravilno. Kako raditi nešto nepravilno, kako isključiti binarni program, sekvencioniranje, parceliranje? Trebam li znati koje sjemenke stavljam pored kojih?

Bilješka: Sakupljati sjemenke korova.

Posvećujem se obradi gline, izradi prvog probnog biodiverzijskog modula 1 – testnog kućišta za mnoštvo. Odlučujem se za uvećavanje dimenzija glinene kuglice u glinenu bombu, razmišljam o veličini glinenog kućišta biodiverzijskog modula. Little boy i Fat man, bombe koje su bačene na Hirošimu i Nagasaki bile su promjera 71cm i 152cm. Testni modul modeliram od gline i ostavljam otvore kroz koje će proviriti biljke. U kućište ubacujem treset i kompostiranu zemlju, slučajnim odabirom uzimam sjemenke, držim ih u ustima i zatim ubacujem u zemlju. Nabavio sam lampu koja daje puni spektar svjetla i koja bi trebala kroz zrake svjetla hraniti biljke. Postavljam eksperimentalne laboratorijske uvjete.

Prvi eksperimentalni proces pokrećem 25. siječnja 2023.

Slika 15: Modul 01

Kontaktna ploča je opna preko koje se dodiruje vanjsko i unutarnje. Dinamika, napetost vanjskog i unutrašnjeg. Dodirujem hladnu glinu i zamišljam kako biljke u kućištu prolaze transformaciju iz jedne vrste postojanja u drugu, iz mraka u svjetlo. Pitam se o vremenu u zemlji, u utrobi. Vrijeme u tami je beskrajno, potpuno se razlikuje od vremena na svjetlu.

Ožujak, 2023.

U vrt odlazim kako bi osmislio metodu de-parcelacije. Postaviti puteljak za čovjeka. Bacam granje i preko njega sijeno kako bi vizualizirao prostore raznolikosti i prostor za kretanje čovjeka.

Slika 16: Ožujak: razbacivanje sijena.

Biodiverzijski modul 1 razvija se dobro u laboratorijskim uvjetima, promatram rast i pokušavam osmisliti komunikacijsko polje. Bavim se mišlju o poticajnom razgovoru, pjevušenju, sviranju. Ispробavam međuodnos svjetla i zvuka.

Krajem ožujka iznosim biodiverzijski modul 1 u prirodu. Nakon nekoliko dana kiše ponovno ga posjećujem i svjedočim potpunom neuspjehu modula 1 u vanjskim uvjetima, glina je rastopljena, humak zemlje malo po malo se raspada i nestaje zemlje za korijenje. Biljke se suše.

Travanj, 2023.

Radim u vrtu, podrezujem visoke krošnje kako bih omogućio više sunčeve svjetlosti. Početak travnja je obilježen s nekoliko vrlo toplih dana, pokušavam posijati neke sjemenke. Sjeme držim u ustima pa stavljam u zemlju. Ne želim biljke na zemlji obilježavati riječima, označim mjesto pomoću grančica zabijenih u zemlju. Sjemenke sijem intuitivno. Nakon probnog sijanja dolazi hladni val i temperature noću padaju do minus 3 stupnja, klijanje neće uspjeti radi smrzavanja tla.

Početak travnja izradio sam biodiverzijski modul 2 promjera 60 centimetara. U glinu kao vezivni materijal ubacujem sijeno. Djelovanje gravitacije određuje spljoštenu formu sfere, izrađujem otvore, počinje nalikovati na šipak. Dok se modul 2 suši počinjem raditi na modulu 3 koji je promjera 120 centimetara.

Obadva modula pokušavam danima održati između suhog i vlažnog stanja, između čvrste i fleksibilne forme. Modul 2 bi mogao biti funkcionalan. Modul 3 ostaje na razini prikaza zamisli ili skice, reprezentacije bio mašine velike snage i velikog bio raznolikog utjecaja, u praksi za sada predstavlja "samo" zamisao.

Kiša lijeva, hladno je i puše.

Svibanj, 2023.

Početak svibnja obilježile su visoke temperature, pa 14 dana gotovo neprestane kiše. Prije nego su nastupile kiše pokušao sam povezati vrtlare jednom malom akcijom čišćenja i odvoza smeća. Odazvalo se dvoje vrtlara s kojima sam od ranije u prijateljskom odnosu, ali nitko drugi se nije odazvao. Nakon što sam u obilasku vrtova zatekao i jednog promatrača ptica počeo sam promatrati razne vrste ptica koje su tamo nastanjene. Kada ponovno sretnem promatrača ptica zamolit ću ga da popišemo vrste i ako je moguće brojnost pojedine vrste na tom staništu.

Zatim nastupaju kiše, rijeke se podižu, probijaju nasipe, poplavljuju sela i gradove. Posjetio sam vrt, jedan mali dio vrta je poplavljen, male biljke koje sam zasadio jako sporo napreduju zbog nedostatka sunca. Obilazim vrt, pronalazim jednog stršljena koji se je smjestio u drvenoj kućici za alat. Obilazim stršljena i obilazim ono što je ostalo od sadnica koje su obrstili puževi. Čini se

da jedu sve osim biljaka koje dominiraju vrtom poput puzave dobričice. Po pitanju razvoja mog rada osjećam povremenu paralizu. Razmišljam o korovu kao o imaginariju otpora plantažocenu, korovu koji izbija iz asfalta, korovu koji raste preko kuća, korov kao mnoštvo, korovu koji velikom brzinom prekriva ljudske ruševine. Obilježavam hodanjem u krug vrt korova u koji ću povremeno dodavati druge korove.

Lipanj, 2023.

Početak lipnja nastavile su oborine. Razdoblje kiša podsjetilo me je da biljke biokemijski reaguju na zvuk kiše. Postavio sam plastične boce da kapaju u modul 3 koji će služiti kao instrument za stvaranje zvuka kapanja. Pratiti ću dali će kapanje vode nakon nekog vremena početi pratiti ritam paljenja i gašenja svjetla. Polovicom lipnja nastupa sunčano i vruće razdoblje. Uz nasip oblijeću horde komaraca, ali primjećujem i mnoštvo ptica pjevica. Kod bazena Mladost ugledao sam gnijezdo lastavica, jedna lastavica pojede dnevno preko 500 komaraca. Nekada su na Savici, u ulazima zgrada, bila gnijezda lastavica. Porukom se javila gospođa Slavica iz vrta da trebamo ponovno organizirati uređenje vrtova. Našao sam se s njom i pokazala mi je kako fotonaponskim ćelijama proizvodi struju za rasvjetu u vrtnoj kućici, za punjenje mobitela i senzorske nadzorne kamere kojima se osigurava od provale. Vrtlar Vinko svaki puta kada prođe pored senzorne nadzorne kamere stavi ruku na čelo i kaže "Smrt fašizmu, Sloboda narodu!". Slavica govori da je znala nekada okupiti vrtlare na roštilju i da onda svi dođu. Dogovaramo da ćemo u rujnu napraviti roštilj i razgovarati s vrtlarima o samoorganizaciji i očuvanju vrtova. Krajem lipnja na Prisavlju eksperimentalno puštaju 100 000 sterilnih komaraca mužjaka kako bi ženka komaraca onemogućili reprodukciju.

7. ZAKLJUČAK: reprezentacija, razmišljanje i istraživanje o mogućnosti biodiverzije

Slika 17: Biodiverzija: modul 02

Prva faza mog rada je izrada prostora kolektiva, prostorije, koja može primiti mnoge jedinke, poput dvorane, prostora koji prima mnoge jedinke različitih vrsta, nešto što bi moglo biti opisano kao prostor divljine. Taj izraz usko je povezan s idejom "divljaštva", primitivizma, nepismenosti ili nedostatka "civiliziranosti". Prostor za novi narativ i reprezentaciju divljine odlučio sam istražiti u onom nevidljivom ili odbačenom. Istražiti odbačene robe, uređaje koji su izgubili vrijednost, uređaje koji su tehnološki zastranili ili zaostali.

Slika 18: Divljina

Divljina je teritorij kojeg je čovjek porobio, zaposjeo, prenamjenio u svrsishodnost. Takav prostor odlučio sam modelirati od gline kako bi bio organski razgradljiv. Prirodna staništa ili bioraznoliki vrtovi djeluju neuredno i nesimetrično, u njima je naseljeno mnoštvo vrsta. Mnoštvo različitog u ograničenom prostoru može se smatrati divljinom. Do njene suštine kao i do bilo koje suštine čovjek se teško probija riječima. Riječi se čine nespretne, nedostatne, značenje izmiče poput neprepričljivog sna. U radu pokušavam reprezentirati divljinu. Za izgradnju opne prostorije koristim glinu, tražim oblik iz kojeg bi divljina mogla proviriti. Opna se nalazi između praznine i mnoštva, između jednog i mnogih. Modul je promjenjiv, razvija se i mijenja u vremenu, stroj prirode, kanal svemira. U tom smislu glinena prostorija je kućište, dom divljine, prostor okupljenog kaosa i života. Kablovi podsjećaju na korijenje, grane, posušeni ili živi i žilavi. Vodom pa tako i slinom, kemijski, prenose se informacije u svijet bilja. Proces se aktivira prilikom kontakta glinene sfere sa vodom i suncem i uskoro nastupaju promjene, pojavljuju se različite biljne vrste. Priručni laboratorij za otkrivanje diverzijskih narativnih naprava i napjeva, mašina koje nisu mašine.

“Ono što je dolje je kao i ono što je gore, a ono što je gore je kao i ono dolje“²⁵

Slika 19: Biodiverzija 2 - Modul 03

²⁵ Wikipedia: Smaragdna ploča, Smaragdna tablica ili Zapisi sa smaragda (*lat.* Tabula Smaragdina) jedan je od najstarijih poznatih alkemijskih tekstova koji, prema vjerovanju, potječe iz 2. ili 3. stoljeća pr. Kr. Autorstvo teksta pripisano je kralju/bogu Hermesu Trismegistosu. Na latinskom: “Quod est Inferius est sicut quod est Superius, et quod est Superius est sicut quod est Inferius, ad perpetranda Miracula Rei Unius.”

Naprave koje omogućavaju diverziju raznolikog i različitog, istraživanje nepoznatog sustava i načina komunikacije. Kontekst koji je van ljudske glave, van drugog bića, druga vrsta inteligencije.

Biodiverzija se može koristiti kao eksplozija bilja.

Prikazuje kaos svemira.

Slika 20: Kaos. U jednom trenutku Biodiverzija je privukla mnoštvo malih kukaca.

Korištenje gline za tehnološku diverziju. Voda - fluidi - prenose i izmjenjuju informacije. (Voda za umivanje i zalijevanje, običaji vode). Preusmjeravanje pažnje prema zemlji i vodi. "Čitanje" (slušanje, mirisanje) zemlje i mogućih informacija o suživotu.

U tom smislu promjenjivosti - izmjena svjetlosti i mraka, suhog i vlažnog, živog i neživog. Izmjena mraka i svijetla je dio materijala. Određeni oblik daje mu odnos brige za održanje i razvoj biodiverzijske zajednice.

Slika 21: Spektar svjetla

Unutar glinene ovojnice nalazi se humus, treset, pijesak, kao i raspadanje organske tvari. Podaci u obliku sjemenja, nepoznatog su porijekla, porijeklom s ove ili neke druge planete. U susretu sa zemljom, vodom i svjetlom oslobađaju svoje kanale i započinju kretanje, ovojnica puca i klica izlazi iz tajnovitog prostora zemlje i ulazi u prostor svijetlosnog spektra boja. Biljke koriste plavo i crveno svjetlo za postizanje fotosinteze. Klorofil apsorbira plavu i crvenu svjetlost, a zelena se svjetlost ne korisiti za fotosintezu pa se reflektira. Materijalnost rada ujedno je proces u kojem se rad samo-proizvodi spajajući materijale koji međusobnim reagiranjem stvaraju živu supstancu.²⁶

„Kada se usudimo suočiti s okrutnim društvenim i ekološkim stvarnostima na koje smo navikli, rađa se hrabrost i oslobođene su moći u nama da ponovno zamislimo i možda jednog dana čak i ponovno izgradimo svijet.“²⁷

---

²⁶ „In a world of materials, nothing is ever finished: “everything may be something, but being something is always on the way to becoming something else” T. Ingold: *Redrawing Anthropology: Materials, Movements, Lines*, 3.

²⁷ “When we dare to face the cruel social and ecological realities we have been accustomed to, courage is born and powers within us are liberated to reimagine and even, perhaps one day, rebuild a world.” Joanna Macy, “Entering the Bardo”, <https://www.dailygood.org/story/2595/joanna-macy-entering-the-bardo-joanna-macy/>

Slika 22: Suživot

Slika 23: Biodiverzija 2

8. LITERATURA

Del Fabro, Adriano. *Mjesečev calendar*, 2004.

Fukuoka, Masanobu. *Revolucija jedne slamke*, 1995.

Haraway, Donna. *Anthropocene, Capitalocene, Plantationocene, Chthulucene: Making Kin (Environmental Humanities 6)*, 2015.

Haraway, Donna. *Staying with the Trouble: Making Kin in the Chthulucene, Tentacular thinking*.

Haraway, Donna. *Story telling for earthly survival*, dokumentarni film, 2016.

Hardt, Michael & Negri, Antonio. *Imperij*, 2003.

Ingold, Tim. *Redrawing Anthropology: Materials, Movements, Lines*, 2016.

Latour, Bruno. *We don't seem to live on the same planet —A Fictional Planetarium*, Predavanja na Harvardu, 2018.

Latour, Bruno. *Staying with the Trouble: Making Kin in the Chthulucene*, 2016.

Latour, Bruno. <https://www.arte.tv/en/videos/106738-001-A/interview-with-bruno-latour/>

Le Guin, Ursula. *The Carrier bag theory of fiction*, <https://stillmoving.org/resources/the-carrier-bag-theory-of-fiction>

Le Guin, Ursula. *Svijet se kaže šuma*, 1980.

Lovelock, James. *Gaia, a new look at life on earth*, 2000.

Macy, Joanna. *Entering the Bardo*, <https://www.dailygood.org/story/2595/joanna-macy-entering-the-bardo-joanna-macy/>

Magre, Vladimir. *Anastasia -The Ringing Cedars series, book 1*, 2008.

Margulis, Lynn. *Symbiosis in cell evolution: life and its environment on the early Earth*, 1981.

Moore, Jason W. *The Capitalocene, Part 1*, 2017.

Povinelli, Elizabeth A. *Geontologije: koncept i njegovi teritoriji*, 2021.

Tsing, Anna Lownhaupt. *The Mushroom at the end of the world*, 2015.